

UDC: 343.1(042)(575.1)

QILMISHNING JINOIYLIGINI ISTISNO QILUVCHI HOLATLARNI QO'LLASHNING PROTSESSUAL MUAMMOLARI

Ataniyazov Jasurbek Kurbanbayevich,

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti

Oliy ta'limdan keyingi ta'lim fakulteti doktoranti, kapitan

ORCID: 0000-0003-3953-3800

e-mail: jasurbekataniyazov91@gmail.com

Ikramov Sherzod Raximdjanoich,

O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti

Oliy ta'limdan keyingi ta'lim fakulteti doktoranti, podpolkovnik

ORCID: 0000-0003-0002-5825

e-mail: sher@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlarni qo'llashda mavjud protsessual muammolar va ish yurituvini rad etish asoslari sifatida qayd etishning huquqiy tartibga solish jihatlari tadqiq etilgan. Tadqiqotda analiz, sintez, induksiya, deduksiya, qiyosiy-huquqiy tahlil kabi metodlar qo'llanilgan. Tadqiqot ishida ilg'or xorijiy tajriba, ilmiy-nazariy qarashlar va tergov hamda sud amaliyoti o'rganilgan. Buning natijasi o'laroq, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi va boshqa qonun hamda qonunosti hujjatlariga tegishli o'zgartish va qo'shimchalar kiritish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: kam ahamiyatli qilmish, zaruriy mudofaa, oxirgi zarurat, rad etish, qilmish.

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ ИНСТИТУТА ОБСТОЯТЕЛЬСТВ, ИСКЛЮЧАЮЩИХ ПРЕСТУПНОСТЬ ДЕЯНИЯ

Атаниязов Жасурбек Курбанбаевич,

капитан, докторант факультета послевузовского образования

Университета общественной безопасности

Республики Узбекистан

Икрамов Шерзод Рахимджанович,

подполковник, докторант факультета послевузовского образования

Университета общественной безопасности

Республики Узбекистан

Аннотация. В данной статье рассмотрены существующие процессуальные проблемы применения обстоятельств, исключающих преступность деяния, и правовые регулятивные аспекты регистрации в качестве оснований отказа в производстве по делу. В исследовании применены методы анализа, синтеза, индукции, дедукции, сравнительно-правового анализа и др. В ходе исследовательской работы был изучен передовой зарубежный опыт, научно-теоретические воззрения, следственная и судебная практика, в результате чего были разработаны предложения и рекомендации по внесению соответствующих изменений и дополнений в Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан и другие законодательные акты.

Ключевые слова: малозначительность деяния, необходимая оборона, крайняя необходимость, отказ, деяние.

PROCEDURAL PROBLEMS OF APPLYING THE INSTITUTION OF CIRCUMSTANCES EXCLUDING THE CRIMINALITY OF THE ACT

Ataniyazov Jasurbek Kurbanbaevich,

Doctoral student of the Faculty of Postgraduate Education, captain,
University of Public Security of the Republic of Uzbekistan

Ikramov Sherzod Rakhimdjanovich,

Doctoral student of the Faculty of Postgraduate Education, lieutenant colonel,
University of Public Security of the Republic of Uzbekistan

Abstract. This article examines the existing procedural problems of applying circumstances that exclude the criminality of the act, and the legal regulatory aspects of registration as grounds for refusal in the proceedings. The study used methods of analysis, synthesis, induction, deduction, comparative legal analysis and etc. During the research work, advanced foreign experience, scientific and theoretical views, and investigative and judicial practice were studied, as a result of which proposals and recommendations were developed for making appropriate amendments and additions to the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan and other legislative acts.

Keywords: insignificance of the act, necessary defense, extreme necessity, refusal, act.

Dunyoda jinoiy jazolarni liberallashtirish, aybsiz shaxslarni javobgarlikka tortmaslik va javobgarlikning muqarrarligini ta'minlash, inson sha'ni va qadr-qimmatini asrashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu jarayonlarda harbiy xizmatchilarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, harbiy xizmat bilan bog'liq jinoyat ishlarida javobgarlikka tortmasdan turib tarbiyalash, jinoyat yo'liga adashib kirib qolgan shaxslarni tarbiyalashning insonparvarlik prinsiplari doirasidagi huquqiy normalarni joriy etish va bu borada tadqiqotlar olib borish muhim sanaladi.

Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2016-yil 1-noyabrda Andijon viloyati saylovchilari bilan uchrashuvdagi nutqida aytib o'tganidek, "Yurtimizda barpo etilayotgan huquqiy-demokratik davlatda adolatsizlik bo'lishiga hech qachon yo'l qo'ymaymiz. Qonun va adolat himoyasi hokimiyatning barcha bo'g'inlari, eng avvalo, davlat boshqaruvi organlari, ayniqsa, huquqni muhofaza qilish idoralarining birinchi darajali vazifasi bo'lib, ayni paytda butun jamiyatimizning kuch va imkoniyatlarini shu yo'lida safarbar etish shart deb hisoblaymiz" [1, 22-b.].

Darhaqiqat, davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek, qonun va adolat himoyasi davlat va jamiyatning normal faoliyat olib borishida muhim o'rin egallaydi hamda mazkur vazifa bevosita davlat nazoratida bo'lishi juda muhimdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF-60-sonli Farmonida yettita ustuvor yo'nalishdan biri bo'lgan, mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish yo'nalishida "Qonun ustuvorligi va konstitutsiyaviy qonuniylikni ta'minlash hamda inson qadrini ushbu jarayonning bosh mezoni sifatida belgilash" ko'rsatib o'tilgan [2]. Mazkur masalalar Yangi O'zbekistonning huquqiy davlat maqomini mustahkamlash, mamlakatimizdagi har bir shaxsning, xususan, harbiy xizmatchilarning huquq va erkinliklari kafolati bo'lib xizmat qiladi.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi jinoyat-protsessual qonunchiligida reabilitatsiya etiluvchi asoslarga ko'ra, ish yuritishni rad etish yoki tugatishning asoslari mazkur ijtimoiy munosabatlarni to'liq qamrab ola olmayotganini kuzatishimiz mumkin.

Ma'lumki, huquq nazariyasida huquqni moddiy va protsessual huquqqa bo'lish qabul qilingan. Sh.Saydullayev moddiy huquqqa ta'rif berib, "uni ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishni ta'minlovchi huquq normalari tizimi. Moddiy huquq normalari huquq subyektlarining huquq va burchlari, ularning huquqiy holati, huquqiy tartibga solish doirasini belgilaydi" [3, 151-b.], deb ta'kidlaydi.

S.S. Alekseyev [4, 235-b.], V.S. Nersesyants [5, 122-b.], R.Z. Livshits [6, 211-b.] va G.A. Borisov [7, 123-b.]larning fikriga ko'ra, "Moddiy huquqni amalga oshirish shakllari va tartibi, uni himoya qilish shartlarini mustahkamlovchi protsessual huquqdan farqli o'laroq, moddiy huquq ijtimoiy munosabatlarga ularni to'g'ridan-to'g'ri, bevosita huquqiy tartibga solish orqali ta'sir ko'rsatish imkonini beradi".

X.T. Odilqoriyev "Protsessual huquq – huquqlarni amalga oshirish, majburiyatlarni bajarish va ijro etish tartibini belgilovchi normalar. Protsessual huquq moddiy huquq normalarini qo'llash jarayoni va tartibini belgilovchi normalar yig'indisidir" [8, 267-268-b.] deb ta'kidlaydi.

Q.R. Abdurasulova va A.I. Tashpulatovlar fikriga ko'ra, jinoyat huquqi, jinoyat-protsessual huquq alohida huquq sohalari bo'lsa-da, ular yagona kompleks sifatida mazmunga ega bo'ladi. Ushbu kompleks tarkibiy qismlaridan birini chiqarib tashlash ikkinchisining ham ma'nosiz va keraksiz bo'lib qolishiga olib keladi. Qilmishni yuridik kvalifikatsiya qilish – bu nafaqat jinoyat qonuni, balki protsessual qoidalarga ham amal

qilgan holda, jinoyat protsessining turli bosqichlarida moddiy va protsessual normalar qo'llashning dinamik jarayoni hisoblanadi [9, 43-50-b.].

Yuqoridagilarga ko'ra, jinoiy-huquqiy munosabatlar ikki asosiy mezondan tashkil topgan: moddiy – jinoyat kodeksi va protsessual – jinoyat protsessual kodeksi. Demak, jinoyat-protsessual kodeksida mavjud qoidalarining barchasi jinoyat kodeksida nazarda tutilgan normalarga asosan shakllantirilishi lozim. Masalan, jinoyat ishini tugatish asoslarida nazarda tutilgan barcha mezonlar JKning XII bobi javobgarlikdan ozod qilishning turlarida belgilab qo'yilgan [10.]

Yuqoridagilarga asosan, bugungi kunda Jinoyat kodeksida belgilangan, biroq Jinoyat-protsessual kodeksida ushbu mezonlarni amalga oshirish tartibi nazarda tutilmagan bir necha holatga e'tibor qaratmoqchimiz. Xususan, JKning IX bobi qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar aniqlanganda, ularni hal etish tartibi jinoyat protsessual qonunchilikda belgilanmagan.

Qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar tushunchasi O'zbekiston Respublikasi JKning 35-moddasida belgilab qo'yilganligi sababli dastavval unga murojaat qilish maqsadga muvofiq. Ya'ni normaga ko'ra, "Qilmishda ushbu Kodeksda nazarda tutilgan alomatlar rasmiy jihatdan mavjud bo'lsa-da, lekin u ijtimoiy xavfli, g'ayriqonuniy yoki aybli bo'lmasa, qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar deb topiladi.

Quyidagi holatlar, ya'ni kam ahamiyatli qilmishlar, zaruriy mudofaa, oxirgi zarurat, ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlab chog'ida zarar yetkazish, buyruq yoki boshqacha tarzda vazifani bajarish, kasb yoki xo'jalik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan asosli tavakkalchilik, jismoniy yoki ruhiy majburlash yoxud qo'rqitish natijasida qilmish sodir etish jinoyatni istisno qiluvchi holatlar deb topiladi" [10].

M.X. Rustamboyev "qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar ma'lum bir qilmishning xususiyatini aks ettirib, uning ijtimoiy foydali ekanligi, ma'naviy jihatdan va qonun tomonidan ma'qullanishi yoki uning mumkin ekanligidan dalolat beradi" [11, 420-421-b.], deydi.

M.X. Rustamboyevning fikrlariga qo'shilgan holda, shuni e'tirof etish lozimki, mazkur qilmishning ijtimoiy foydali ekanligida qilmish natijasida yetishi mumkin bo'lgan zararining oldi olinadi yoki bartaraf etiladi.

M. Usmonaliyev fikriga ko'ra, ijtimoiy munosabatlar xavf ostida qolgan va bu ijtimoiy munosabatni darhol himoya qilish zarurati kelib chiqqan bo'lsa, har bir fuqaroga xavfni bartaraf qilish orqali ijtimoiy munosabatni himoya qilish burchi yuklatiladi va muayyan shaxs yoki boshqa xavf manbayi tomonidan ijtimoiy munosabatga moddiy yoki jismoniy zarar yetkazish xavfi vujudga kelganda, ushbu xavfni bartaraf qilish jarayonida shaxs yoki boshqa bir ijtimoiy munosabatga zarar yetkazilishi mumkin. Biroq bu yetkazilgan moddiy yoki jismoniy zarar O'zbekiston Respublikasi JK Maxsus qismining biror moddasida nazarda tutilmagan jinoyatga formal jihatdan o'xshasa-da, ammo ijtimoiy xavfli hisoblanmaganligi tufayli jinoyat hisoblanmaydi [12, 124-b.].

R. Kabulovning fikricha, "Inson ayrim hollarda tashqi tomondan u yoki bu jinoyatga o'xshash harakatlar sodir etishi mumkin, ammo bu zararli oqibat keltirib chiqaruvchi

harakatlarni u zarar yetkazishi aniq bo'lgan xavf-xatarni bartaraf etish, ijtimoiy xavfli qilmish sodir etishning oldini olish uchun, bunday qilmish sodir etgan shaxsni ushlash, buyruq yoki o'z majburiyatlarini bajarish vaqtida, shuningdek, kasb yoki xo'jalik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan asosli tavakkalchilikka yo'l qo'yish orqali yo'l qo'yishi mumkin. Qonunda belgilangan aniq shartlarga rioya qilib zarar yetkazilgan bo'lsa, bu kabi harakatlar jinoyat sifatida ko'rib chiqilmaydi" [13, 411-b.].

A.V. Nikulenko "qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar muayyan vaziyat oqibatida yuz beruvchi qilmish bo'lib, uning natijasida xavf vujudga kelmaydi, aksincha, bartaraf etiladi. Ayni shuning uchun ham bunday qilmishlar uchun jazo tayinlash noo'rin sanaladi", deb ta'kidlaydi [14, 7-b.].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, jinoyat huquqining normativ ta'rifi asosan, qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar deb topishimiz uchun 3 asosiy belgidan birining bo'lishi lozimligini ko'rsatmoqda. Birinchisi – ijtimoiy xavfli bo'lmasligi; ikkinchisi – g'ayriqonuniy bo'lmasligi yoki uchinchisi – aybli bo'lmasligini talab etadi hamda aynan qaysi holatlar va qilmishlar jinoiyligni istisno etishini qat'iy belgilaydi. Bunda qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holat deb topish uchun ana shu belgilarning barchasi bir vaqtda bo'lishi talab qilinmaydi.

Ammo bu borada olimlar mazkur qilmish va holatlarni yetarli emas, jinoyat huquqi shu kabi barcha holatlarni qamrab olmagan, deb hisoblashadi. Xususan, Yu.V. Baulin jinoyat huquqida jabrlanuvchining roziligi asosida sport bilan shug'ullanish, ota-ona hukmining tarbiyaviy nuqtai nazardan o'tkazilishi, xizmat burchini bajarish, zaruriy tibbiy aralashuv natijasida inson sog'lig'i yoki hayotiga zarar yetkazish bilan bog'liq ayrim boshqa holatlarni kiritish haqidagi takliflarni bergan [15, 42-b.]. L.J. Otegenova esa jinoyatga undash (provokatsiya) qilmishning jinoiyligini istisno etuvchi holat sifatidagi yana bir turini kiritishni taklif etgan [16, 57-64-b.].

Qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar davlat va jamiyat xavfsizligini ta'minlash, shaxslarning konstitutsion huquqlarini ro'yobga chiqarish va ularning manfaatlarini himoya qilishda muhim o'rin tutadi. Shu sababli fuqarolarning mazkur huquqini amalga oshirish davlatning jinoiy-huquqiy sohadagi dolzarb masalalaridan biridir. Bunda fuqarolarning davlatga bo'lgan ishonchi va qonunlarga bo'lgan hurmat hissi hamda huquqiy madaniyati yuksalishi masalalari qamrab olinadi.

Fuqarolarning yuqoridagi huquqlari moddiy – jinoyat qonunchiligi bilan tartibga solingan, biroq protsessual – jinoyat protsessual kodeksida ushbu huquqni amalga oshirish shakli va me'yori mavjud emas. Bu borada ham olimlarning turfa qarashlari mavjud bo'lib, unga ko'ra, bir guruh olimlar qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar aniqlangan taqdirda, JPKning 83-moddasi, ya'ni rehabilitatsiya etish asoslariga ko'ra, jinoyat ishini rad etish yoki tugatish qonunga xilof hisoblanmasligini aytsalar, boshqa bir guruh olimlar uning aksi, ya'ni bir qarashda jinoyatning barcha elementlari ko'rinib turgan holatlarda rehabilitatsiya etish asoslarini qo'llab bo'lmasligi, mazkur holat amaliyotchilarni chalg'itishi va ushbu norma qo'llanilmay qolishiga sabab bo'lishini e'tirof etishadi.

Xususan, B. Murodovning fikriga ko'ra, qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar aniqlangan taqdirda, jinoyat ishini JPKning aynan 83-moddasi 1-bandida

qayd etilgan «ish qo'zg'atilgan va tergov harakatlari yoki sud muhokamasi o'tkazilgan ish bo'yicha jinoiy hodisa yuz bermagan bo'lsa» degan asos bilan tugatish lozimligini bildirgan [17, 25-b.].

B. Murodovning fikrini quyidagi asoslarga ko'ra inkor etamiz. Chunonchi, qonun chiqaruvchi JPKning aynan 83-moddasi 1-bandida "ish qo'zg'atilgan va tergov harakatlari yoki sud muhokamasi o'tkazilgan ish bo'yicha jinoiy hodisa yuz bermagan bo'lsa" deganda, jinoiy hodisa butunlay yuz bermagan holatlarni ifoda etmoqda. Bunda jinoiy hodisa sifatida JKning maxsus qismi normasida nazarda tutilgan harakat yoki harakatsizlikning zaruriy tarkibi mavjud emasligi natijasida amalda yuz bermaganligi uchun asos sifatida xizmat qilishi lozim. Bunday asoslarga ko'ra, qilmishning ma'muriy javobgarlikka ko'ra kvalifikatsiya qilinishi lozim bo'lgan hollarda, jinoyat ishi qo'zg'atilishi yoki jinoyatning zaruriy tarkibi mavjud emasligi holatlarini nazarda tutadi.

Albatta, B. Murodov o'z fikrlarini asoslash maqsadida "Qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan boshqa holatlardan farqli ravishda, kam ahamiyatli qilmishda jinoyatning huquqqa xilof va aybli alomatlari saqlanib qoladi. Bu esa «kam ahamiyatli qilmish» sodir etgan shaxsni oqlash va uning buzilgan huquqlarini qayta tiklash mantiqan to'g'ri emasligini ko'rsatishi, bunday holatlar bo'yicha JPKning 84-moddasiga asosan ish tugatilishi qonuniy bo'lishini ta'kidlaydi [17, 26-b.].

Shu o'rinda yana bir faktga e'tibor qaratish lozim. Jumladan, qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlarda jinoyat qonuni nazarda tutgan 3 ta belgilarning barchasi bir vaqtda bo'lishi talab etilmaydi. Aksincha, mazkur belgilardan birining mavjudligi yetarli asos hisoblanadi, ya'ni "kam ahamiyatli qilmish"ning ijtimoiy xavfli emasligi uning jinoiyligini istisno qilish uchun yetarli asos hisoblanadi. Ikkinchi tomondan, ijtimoiy xavfli bo'lmagan kam ahamiyatli qilmish uchun protsessual majburlov choralarning keskinligi yoki ma'lum jazo choralari qo'llash ham mazkur qilmishni sodir etgan shaxsning huquqlariga putur yetkazsa, jazoning odillik prinsipiga xilof bo'ladi hamda fuqarolarni davlatning jinoiy-huquqiy siyosatiga norozilik kayfiyatini shakllantiradi.

Fikrimizni asoslash uchun sud amaliyotida vujudga kelgan quyidagi holatlarni keltirish maqsadga muvofiq.

Jinoyat ishlari bo'yicha Navoiy shahar sudining 2017-yil 22-fevraldagi hukmiga ko'ra, V. JK 228-moddasi 2-qismi "b" bandi, 228-moddasi 3-qismi bilan aybli deb topilib, 2012-yil 5-dekabrda amnistiya aktining 2-bandiga asosan jazodan ozod qilingan. Jinoyat ishlari bo'yicha Navoiy viloyat sudi apellatsiya instantsiyasining 2017-yil 23-martdagi ajrimi bilan hukm o'zgarishsiz qoldirilgan. Sud hukmiga ko'ra, V. "Navoiypaxtasanoat" hududiy aksiyadorlik birlashmasida ishlab kelgan davrda birlashma raisining 2012-yil 18-oktabrdagi 73x/s-sonli buyrug'iga asosan xizmat safariga yuborilgan. V. xizmat safari davomida Toshkent shahridagi "SAYOHAT-SARI" mehmonxonasida yashamagan bo'lsa-da, dastlabki tergov davrida shaxsini aniqlash imkoni bo'lmagan noma'lum shaxs bilan bir guruh bo'lib, 2012-yil 19-oktabrdan 21-oktabrga qadar shu mehmonxonaning 201-xonasida yashagani to'g'risidagi 2012-yil 19-oktabr sanasi qo'yilgan 007970-sonli kvitansiyaning soxtalashtirgan. So'ngra

mazkur soxta kvitansiyanı “Navoiypaxtasanoat” hududiy aksiyadorlik birlashmasi hisobxonasiga xizmat safari guvohnomasi bilan birga taqdim etib, 70.000 so‘m miqdorida xizmat safari pullarini olgan. JK 36-moddasida, garchi JKda jinoyat sifatida nazarda tutilgan qilmishning alomatlari mavjud bo‘lsa-da, o‘zining kam ahamiyatliligi tufayli ijtimoiy xavfli bo‘lmagan harakat yoki harakatsizlik jinoyat deb topilmasligi belgilangan.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2014-yil 23-maydagi “Sud hukmi to‘g‘risida”gi 7-sonli qarorining 9-bandida berilgan tushuntirishlarga ko‘ra, jinoiy hodisa yuz bermaganligi sababli oqlov hukmi (JPK 83-modda 1-bandi), agarda sudlanuvchi sodir etganlikda ayblanayotgan qilmish sudlanuvchi tomonidan sodir etilmagan bo‘lsa yoxud nazarda tutilgan oqibat ziyon yetkazilgan shaxs tomonidan yoki kimning xohish-istagi va ixtiyoridan bo‘lishidan qat’i nazar, masalan, tabiatning ta’sir kuchi natijasida sodir etilsa, chiqariladi. Jinoyat sifatida nazarda tutilgan qilmishning alomatlari mavjud bo‘lsa-da, o‘zining kam ahamiyatliligi tufayli ijtimoiy xavfli bo‘lmasa (JK 36-modda), qilmishda jinoyat tarkibi bo‘lmaganligi sababli (JPK 83-modda 2-bandi) oqlov hukmi chiqariladi.

Biroq sud ushbu ishni ko‘rishda qayd etilgan qonun va Plenum qarori tushuntirishlariga amal qilmagan. Sud ish holatlarini to‘g‘ri aniqlagan. Biroq V.ning harakatlarini baholashda u ikki kun davomida Toshkent shahrida xizmat safarida bo‘lib, shu kunlar uchun qalbaki kvitansiya asosida olgan 70.000 so‘m eng kam oylik ish haqining bir baravarini ham tashkil etmagani uchun kam ahamiyatli bo‘lib, ijtimoiy xavfli hisoblanmasligini inobatga olmagan va V.ni 2012-yil 5-dekabrdagi amnistiya aktining 2-bandiga asosan jazodan ozod qilish bilan chegaralanib, xatoga yo‘l qo‘ygan. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi jinoyat ishlari bo‘yicha sudlov hay’atining 2018-yil 29-martdagi ajrimi bilan V.ga nisbatan chiqarilgan sud qarorlari bekor qilinib, qo‘zg‘atilgan va tergov harakatlari hamda sud muhokamasi o‘tkazilgan ish bo‘yicha jinoiy hodisa yuz bermagani sababli jinoyat ishi JPK 83-moddasi 1-bandiga asosan tugatildi [18].

Yuqoridagi sud ajrimi sud amaliyotida qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar aniqlangan hollarda, O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2014-yil 23-maydagi “Sud hukmi to‘g‘risida”gi 7-sonli qarorining 9-bandiga muvofiq ish ko‘rayotganligini kuzatishimiz mumkin. Huquqiy jihatdan O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarorlari tergov va sud amaliyoti uchun majburiy huquqiy ahamiyat kasb etmasligi mumkin, biroq mazkur Plenum qarorida ko‘rsatilgan me‘yorlarni sudlar o‘z hukm va ajrimlariga asos sifatida qabul qilgan. Biroq mazkur Plenum qarorining 9-bandiga muvofiq, jinoiy hodisa yuz bermaganligi sababli oqlov hukmi (JPK 83-modda 1-bandi), agarda sudlanuvchi sodir etganlikda ayblanayotgan qilmish sudlanuvchi tomonidan sodir etilmagan bo‘lsa yoxud nazarda tutilgan oqibat ziyon yetkazilgan shaxs tomonidan yoki kimning xohish-istagi va ixtiyoridan bo‘lishidan qat’i nazar, masalan, tabiatning ta’sir kuchi natijasida sodir etilsa, chiqariladi.

Qilmishda jinoyat tarkibi bo‘lmaganligi sababli (JPK 83-modda 2-bandi) oqlov hukmi chiqariladi, agar:

jinoyat sifatida nazarda tutilgan qilmishning alomatlari mavjud bo'lsa-da, o'zining kam ahamiyatliliigi tufayli ijtimoiy xavfli bo'lmasa (JK 36-modda);

qilmish zaruriy mudofaa yoki oxirgi zarurat holatida sodir etilgan bo'lsa (JK 37- va 38-modda);

qilmish sudlanuvchi tomonidan sodir etilgan bo'lsa-da, biroq Jinoyat qonuni bilan jinoyat deb topilmaydi (zarar ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlash vaqtida yetkazilsa (JK 39-modda), buyruq yoki boshqa vazifani ijro etish (JK 40-modda), kasb yoki xo'jalik faoliyatiga bog'liq asosli tavakkalchilik (JK 41-modda);

shaxs jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytganda (JK 26-modda) va h. k.

Agar ijtimoiy xavfli qilmish fakti va oqibatining kelib chiqqanligi aniqlangan bo'lib, biroq sud muhokamasida taqdim qilingan va tekshirilgan dalillar bilan uning sudlanuvchi tomonidan sodir etilganligi inkor etilsa yoki o'z tasdig'ini topmasa, sud shaxsning sodir etilgan jinoyatga daxli bo'lmaganligi sababli oqlov hukmi chiqaradi (JPK 83-modda 3-bandi) [19].

Yuqoridagi Plenum qarorida belgilanishicha, qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar va jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy ravishda qaytish JPKning 83-moddasi 2-bandiga asosan tugatilishi lozimligini ko'rsatadi. Biroq mazkur Plenum qarori ham amaliyotda turlicha talqin qilinishini kuzatishimiz mumkin. Xususan, yuqoridagi sud ajrimda ham garchi qilmishni kam ahamiyatli deb uning jinoiyligini istisno etuvchi holat sifatida baholagan bo'lishiga qaramay, JPKning 83-moddasi 1-bandiga asosan ish tugatilgan.

Bu borada belaruslik olim Yu.A. Klyuchnikov reabilitatsiya etiluvchi asoslarga ko'ra, jinoyat ishini tugatish asoslariga "jinoyat hodisasi yuz berganligi isbot etilmaganligi", "gumon qilinuvchi, ayblanuvchi jinoyat sodir etishda aybdorligi isbotlanmagan bo'lsa, qo'shimcha dalillar to'plashning amalda imkoniyatlari tugaganligi" kabi qo'shimcha asoslar kiritilishi lozimligini bildirgan [20, 9-b.].

L.M. Karneeva fikricha, reabilitatsiya qilinuvchi asoslarga ko'ra, ish yuritishni rad etishda Belarus jinoyat-protsessual qonunchiligidagi tahrirni o'zgartirish va unda jinoyat hodisasining yuz bermaganligi emas, balki jinoyat ishini qo'zg'atish uchun asos bo'lgan voqea, holat yoki harakatning yuz bermaganligi so'ziga o'zgartirishni taklif etgan [21, 53-b.] bo'lsa, I.A. Libus va G.M. Reznik "holat" so'zini umuman ishlatmaslik va jinoyat ishini faqatgina oqlov yoki jinoyat tarkibi mavjud emasligiga ko'ra tugatish mumkinligini e'tirof etadi [22, 9-b.].

Shuningdek, JKning 13-moddasi 2-qismidagi normani qo'llash, ya'ni qilmishning jinoiyligini bekor qiluvchi holatlarda jinoyat ishining qaysi asoslarga ko'ra tugatilishi amaldagi qonunchilikda aks ettirilmaganligi, sud va tergov amaliyotida qonun normalarini qo'llashda muammolar yuzaga keltirmoqda. Shu sababli mazkur asoslarni ham JPKda ko'rsatish lozim deb o'ylaymiz.

Shu bilan birga, JKning 26-moddasida jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytish instituti ko'rsatib o'tilgan bo'lib, unga ko'ra, shaxs jinoyatga tayyorgarlik ko'rish harakatlari yoki jinoyat sodir etishga bevosita qaratilgan harakatlarni oxiriga yetkazish mumkinligini anglagan holda to'xtatsa, shuningdek, jinoiy oqibat kelib chiqishi mumkinligini anglagan holda, shunday

oqibat kelib chiqishining oldini olsa, jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytish deb topiladi hamda jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytish javobgarlikni istisno qilishi mustahkamlab qo'yilgan.

Yuqorida "Sud hukmi to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Oliy Sudi Plenumining qarorida jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytish holatlari aniqlangan hollarda, mazkur ishlarni JPKning 83-moddasi 2-bandiga asosan tugatish lozimligi qayd etilgan bo'lsa-da, ushbu Oliy sud Plenumi qarori tavsiyaviy xarakterli hujjatlar sirasiga kirganligi va boshqa bir qancha obyektiv sabablarga ko'ra, mazkur institutni qonun chiqaruvchi reabilitatsiya qiluvchi (jinoyatga oid ishlarning) asoslarning mustaqil asosi sifatida belgilab qo'yishi maqsadga muvofiq.

Amaliyotni o'rganish jarayonlari shuni ko'rsatadiki, qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar aniqlangan hollarda, tergovga qadar tekshiruv hujjatlari va jinoyat ishlari bo'yicha JPKda aniq asos belgilanmaganligi bu boradagi munosabatlarning turli talqin qilinishi yoki butunlay noto'g'ri qo'llanilishiga sabab bo'lmoqda.

Shuningdek, amaldagi JPKning 83-moddasi 2-3-bandlarida qo'llanilgan "uning" so'zi yuridik termin sifatida gumon qiluvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi maqomidagi shaxslarni nazarda tutganligini inobatga olib, bunday maqomdagi shaxslarni reabilitatsiya qilish bilan bog'liq masalalarni o'z ichiga olganligi sababli normaning birinchi qismida gumon qiluvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi maqomidagi shaxslar, tergov-sud jarayonining qaysi bosqichida bo'lishidan qat'i nazar, ularga nisbatan mazkur 3 ta bandda nazarda tutilgan asoslardan birining aniqlanishi ularga nisbatan yuritilgan ishning rad etilishi yoki tugatilishidan ko'ra ko'proq ularni reabilitatsiya qilish borasidagi ijtimoiy munosabatlarni aks ettirayotganligini anglashimiz mumkin.

Yuqorida taklif etilgan jinoyatga oid ishlarni rad etish va tugatish o'zida reabilitatsiya bilan bog'liq masalalarni aks ettirmaydi, aksincha, reabilitatsiya yoki reabilitatsiya etilmaslikka sabab bo'luvchi asoslarni ko'zlaydi, xolos.

Bildirilgan fikrlar va sud-tergov amaliyotidan kelib chiqib hamda bu boradagi ilg'or xorijiy tajriba tahlili natijasida qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar, qilmishning jinoyat qonunchiligidan chiqarib yuborilishi (dekriminalizatsiya) va jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytish kabi asoslarni JPKning reabilitatsiya etiladigan (jinoyatga oid ishlarning) asoslariga yangi asoslar sifatida kiritish va quyidagi takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq.

83-modd. Jinoyatga oid ishlarni yuritishni rad etish va tugatish asoslari

Jinoyatga oid ishlar quyidagi hollarda rad etilishi yoki tugatilishi lozim, agar:

- 1) yurituvdagi ish bo'yicha jinoiy hodisa yuz bermagan bo'lsa;
- 2) shaxsning qilmishida jinoyat tarkibi bo'lmasa;
- 3) shaxsning sodir etilgan jinoyatga daxli bo'lmasa;
- 4) shaxs jinoyat sodir etishdan ixtiyoriy qaytgan bo'lsa;
- 5) qilmishning jinoiyligini istisno qiladigan holatlar aniqlangan bo'lsa;
- 6) qilmishning jinoiyligini bekor qiladigan qonun qabul qilingan bo'lsa.

Yuqoridagi qonun hujjatlariga kiritilishi lozim deb topilgan o'zgartishlar, avvalo, bu boradagi ishlarni huquqiy tartibga solishga yordam bersa, ikkinchi tomondan,

fuqarolarning ayb uchun javobgarlik bilan bir qatorda, insonparvarlik prinsipining qonunlar va fuqarolar ongiga yanada chuqur kirib borishiga xizmat qiladi, deb hisoblaymiz.

REFERENCES

1. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz [We will build our great future together with our brave and noble people]. Speech at the meeting with voters of Andijan region on November 1, 2016. Tashkent, Uzbekistan, 2017, p. 22.
2. Decree of the president of the Republic of Uzbekistan “On the development strategy of the new Uzbekistan for 2022-2026”. Tashkent, 2022, January 28, no. 60-PF.
3. Sajdullayev Sh. Davlat va huquq nazariyasi [Theory of state and law]. Tashkent, 2018, 151 p.
4. Alekseev S.S. Teoriya prava [Theory of law]. Moscow, 1995, 235 p.
5. Nersesjanc V.S. Jurisprudentsiya. Vvedenie v kurs obshhey teorii gosudarstva i prava [Jurisprudence. Introduction to the course of general theory of State and law]. Moscow, 1999, 122 p.
6. Livshits R.Z. Teoriya prava [Theory of law]. Moscow, 1994, -211 p.
7. Borisov G.A. Teoriya gosudarstva i prava [Theory of state and law]. Study guide. 2nd publishing. Moscow, 2009, 123 p.
8. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi [Theory of state and law]. Tashkent, Adolat, 2018, pp. 267-268.
9. Abdurasulova Q.R., Tashpulatov A.I. Moddiy va protsessual huquqning o‘zaro aloqadorligi (jinoyat huquqi va jinoyat-protsessual huquqi misolida) [Interaction of substantive and procedural law (on the example of criminal law and criminal procedure law)]. *Yurist ahborotnomasi – Vestnik yurista – Lawyerherald*, 2021, no. 6, pp. 43-50.
10. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi [Criminal Code of the Republic of Uzbekistan]. The general part. 1994, September 22. Available at: <https://lex.uz/acts/111453/>.
11. Rustambayev M.H. The course of the Criminal Law of the Republic of Uzbekistan 1 full part of the criminal doctrine periodical for higher education institutions. 2nd ed. Tashkent, 2018, pp. 420-421.
12. Usmonaliyev M. Jinoyat huquqi [Criminal law]. General section. Tashkent, Yangi asr avlodi, 2010, p. 321.
13. Mualliflar jamoasi. Jinoyat huquqi [Criminal law]. General section. Academy of the Ministry of Internal Affairs. Tashkent, 2012, p. 411.
14. Nukelenko A.V. Obstoitel’sstva, iskluchayushhie prestupnost’ deyaniya: kontseptualnyye osnovy ugovno-pravovoy reglamentatsii [Circumstances precluding the criminality of an act: the conceptual foundations of criminal law regulation]. Abstract of PhD thesis. St. Petersburg, 2019, p. 7.

15. Baulin Ju.V. Obstoyatel'stva, isklyuchayushhiye prestupnost' deyaniya [Circumstances excluding the criminality of the act]. Abstract of PhD thesis. Moscow, 2015, 42 p.
16. Otegenova L.Y. The concept and general description of the circumstances that exclude the criminality of the act. *Journal of Law Research*, 2021, vol. 6, iss. 9, pp. 57–64.
17. Murodov B.B. Jinoyat ishini tugatish institutini takomillashtirish [Improvement of the institution of termination of a criminal case]. Abstract of Doctor's degree dissertation. Pp. 25-26.
18. Review of judicial practice in criminal cases. Issues of criminal qualification. 5-348-18-Tuesday penalty. Available at: <https://sud.uz/> (accessed 13.04.2022).
19. The decision of the higher court Plenum of the Republic of Uzbekistan. The judgment of the court. Tashkent, 2014, May 23, no. 7.
20. Kljuchnikov Ju.A. Voprosy dal'neyshego sovershenstvovaniya prekrashheniya ugovnyh del po reabilitiruyushhim osnovaniyam na stadii predvaritel'nogo rassledovaniya [Issues of further improvement of the termination of criminal cases on rehabilitating grounds at the stage of preliminary investigation]. Belarus', Minsk, Tarpej printing haus, 1997, p. 9.
21. Karneeva L.M. Prekrashhenie ugovnogo dela za otsutstviem sostava i sobytiya prestupleniya [Termination of the criminal case due to the absence of the composition and event of the crime]. *Soc. Zakonnost' – Social Legitimacy*, 1970, no. 5, p. 53.
22. Libus A., Reznik G. Osnovaniya opravdaniya v ugovnom processe [Grounds for acquittal in criminal proceedings]. *Sov. Yusticiya – Soviet justice*, 1977, no. 9, p. 9.
23. Berdiev Sh. Jinoyat qonunlarining liberallashtirilishi jarayonida jinoiy javobgarlikdan ozod qilishni takomillashtirish muammolari [Problems of improving the release from criminal liability in the process of liberalization of criminal laws]. Doctor's degree dissertation. Tashkent, 2011, p. 124.

KRIMINOLOGIYA VA JINOIY ODIL SUDLOV

ILMIY-AMALIY JURNAL

2-3 / 2022

MUASSIS: TOSHKENT DAVLAT YURIDIK UNIVERSITETI

BOSH MUHARRIR:

Q. Abdurasulova

Toshkent davlat yuridik universiteti "Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish" kafedrası professori, yuridik fanlar doktori

BOSH MUHARRIR:

Y. Kolenko

O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi boshlig'i

BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI

N. Salayev

Toshkent davlat yuridik universiteti Jinoyat huquqi, kriminologiya va korrupsiyaga qarshi kurashish kafedrası professori, yuridik fanlar doktori.

Mas'ul muharrir: K. Hakimov

Muharrirlar: Y. Yarmolik, Sh. Yusupova, F. Muhammadiyeva

Musahhih: M. Patillayeva

Texnik muharrirlar: U. Sapayev, D. Rajapov

Tahririyat manzili:

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

Tel.: (0371) 233-66-36, 233-41-09.

Faks: (0371) 233-37-48.

Web-sayt: www.tsul.uz

E-mail: lawjournal@tsul.uz

Obuna indeksi: 1386.

Jurnal 2022-yil 27-sentabrda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4.

Shartli b.t. 11,39. Adadi: 100. Buyurtma: №.

TDYU tipografiyasida chop etildi.

ISSN 2181-2179

© Toshkent davlat yuridik universiteti